

SENSURILE TERMENULUI ΚΑΝΩΝ ÎN TRADIȚIA CANONICĂ A BISERICII ORTODOXE ÎN PRIMELE PATRU SECOLE

The Meanings of the Term ΚΑΝΩΝ in the Canonical Tradition of the Orthodox Church in the Forst Four Centuries

PhD. Candidate Assistant Răzvan Perșa
„Aurel Vlaicu” University Arad,
„Babeș-Bolyai” University Cluj-Napoca

Abstract: *The main purpose of this study is to highlight the diachronic development of the word κανών in the first four centuries of Christianity. To understand how the canonical tradition of the Orthodox Church used this term as a technical term for its synodical decisions we have followed the development of the word κανών from the Bible to the canons of the Church. To fulfil this task, we have started from the etymology of the word, summarizing three theories about the origin of the word κανών. Then we tried to see the relationship between the Hebrew word קָנָן and its Greek translations in the Old Testament and then to analyse the use of the word κανών in the New Testament. Starting from the existence of two canonical perspectives upon the canonical tradition of the Church, perspectives developed during the late nineteenth century and during the twentieth century, we tried to take into discussion the current theories regarding the meaning of the word κανών. Analysing the thesis of Heinz Ohme, we tried to emphasize that the canons of the Church are the direct expression of κανών ἐκκλησιαστικός, comprising the hole doctrinal, moral and disciplinary normativity of the Church. A division between this normativity and the canons of the Church leads to the introduction of an anachronistic formalist–positivist legal system of the Eastern Church.*

Keywords: קָנָן, κανών, canon, Orthodox Canon Law, theory of canon law, κανών ἐκκλησιαστικός.

Termenul κανών-de la sensul botanic la tradiția Bisericii

Complexitatea semantică a termenului κανών este dată de ampla dezvoltare diacronică a termenului. Excursul etimologic nu este nici el unul foarte facil, din cauza diferitelor păreri care încercă să aducă la suprafață, însă fără argumente imbatabile, originea și proveniența termenului. Părerile etimologice emise de cercetători pot fi grupate în trei mari ipoteze. Astfel, prima ipoteză etimologică, preluată de foarte mulți dintre cercetători,¹ susține că termenul κανών are ca etimon lexemul ebraic קָנָן (*qanēh* – *trestie*, cu denumirea științifică *Arundo donax*).²

¹ Alois Vaníček, *Fremdwörter im Griechischen und Lateinischen*, B.G. Teubner, 1878, p. 22; Heinrich Lewy, *Die semitischen Fremdwörter im Griechischen*, Berlin, H. Heyfelder, 1895, pp. 99, 133; William Muss-Arnolt susține, pe de o parte, că termenul κανών, de la care derivă

A doua ipoteză etimologică consideră termenul κανών drept derivat al lui κἀνή, κἀννα (*trestie*), susținătorii acesteia respingând, deși fără multe argumente, prima ipoteză.³ Variația vocalică α/o demonstrează că termenul are o origine pre-grecescă.⁴ Din cauza insuficienței primei ipoteze, cercetătorii au emis o altă ipoteză care, fiind strâns legată de cea de-a doua, identifică etimonului cuvântului κανών, și implicit al lui κἀννα, cu termenul sumerian-acadian *gī, gīn* (*trestie*), preluat pe filieră babilonian-asiriană, unde avem termenul *kanū* sau *kannu*.⁵ În acadiană putem

cuvântul κανών, provine de la substantivul ebraic *qanēb*. William Muss-Arnolt, „On Semitic Words in Greek and Latin”, *Transactions of the American Philological Association* (1869-1896), Vol. 23, (1892), p. 108. Pe de altă parte același autor susține existența unui ultim etimon non-semitic, de origine acadiană preluat de feniciană, greacă, latină și de limbile moderne. Tot de la acest ultim etimon acadian a fost preluat cuvântul asirian *qanū*, iar de la acesta cuvântul ebraic *qanēb*. William Muss-Arnolt, *Semitic and Other Glosses to Kluge's Etymologisches Wörterbuch Der Deutschen Sprache*, Baltimore, 1890, p. 36. Teza asemănătoare se pot găsi la: Theodor Zahn, *Grundriss der Geschichte des Neutestamentlichen Kanons: Eine Ergänzung zu der Einleitung in das Neue Testament*, Leipzig, Deichert, 1901, pp. 1-2; Herbert Oppel, *Kanōn: Zur Bedeutungsgeschichte des Wortes und seiner lateinischen Entsprechungen (regula-norma)* (= *Philologus* 30), Leipzig, Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, 1937, p. 45; H.W. Beyer, „Κανών”, în G. Kittel, G. W. Bromiley, G. Friedrich, G. W. Bromiley & G. Friedrich, *Theological dictionary of the New Testament*, vol. 3, Grand Rapids, Eerdmans, 1964, pp. 596-562; Heinz Ohme, *Kanon Ekklesiastikos: Die Bedeutung des Altkirchlichen Kanonbegriffs*, (= *Arbeiten Zur Kirchengeschichte* 67), Berlin-New York, Walter de Gruyter, 1998, p. 21.

² A nu se confunda cu *Phragmites communis* (stuful). Pentru o descriere amplă a *Arundo donax* în antichitate, a se vedea: Victor Hehn, James Steven Stallybrass (ed.), *The wanderings of plants and animals from their first home*, London, S. Sonnenschein, 1888, pp. 228-231; Ludwig Köhler et Alii, *The Hebrew and Aramaic lexicon*, p. 1113; W. L. Holladay, L. Köhler, *A Concise Hebrew and Aramaic Lexicon*, p. 320.

³ Hjalmar Frisck, *Griechisches Etymologisches Woerterbuch*, vol. 2, Heidelberg, Carl Winter, 1960, p. 780; Pierre Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la Langue Grecque. Histoire des mots*, Paris, Editions Klincksieck, 1968, p. 493; Robert Beekes, *Etymological Dictionary of Greek*, (= *Indo-European Etymological Dictionaries*), Brill, 2009, p. 436; Pierre Chantraine susține că formarea cuvintelor în ον/ων poate fi realizată și de la anumite substantive. Pentru aceasta P. Chantraine oferă exemple, precum: βαιών de la βαιός, πυγών de la πύξ, κανών de la κἀννα. Pierre Chantraine, *La Formation Des Noms en Grec Ancien* (= *Collection Linguistique* 38), Paris, Klincksieck - Peeters, 1968, p. 160.

⁴ Robert Beekes susține că termenul κἀννα, cu formele miceniene *ko-no-ni-pi / konōni-pi* / și ionice κἀνή, este un cuvânt împrumutat din sumerian-acadiană. Cf. Robert Beekes, *Etymological Dictionary of Greek*, p. 436.

⁵ Robert Beekes, *Etymological Dictionary of Greek*, p. 436; Johann Baptist Hofmann, *Ετυμολογικόν λεξικόν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς*, Athena, 1974, p. 151; Leopold Wenger, *Canon in den römischen Rechtsquellen und in den Papyri: Eine Wortstudie*, Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien, Hölder-Pichler-Tempsky A.G., 1942, p. 11; Emile Boisacq, *Dictionnaire Étymologique de la Langue Grecque. Étudiée dans ses rapports avec*

identifica, de asemenea, și lexemul *qanû* (trestie)⁶ care reprezintă, probabil, termenul principal de la care a apărut mai târziu termenul grecesc. În acest sens o excelentă dezvoltare a termenului este realizată de către Emilia Masson,⁷ cercetare sa fiind folosită de către majoritatea dicționarelor etimologice ulterioare.

Cu toate că în secolul XIX și la începutul secolului XX, și chiar până în anii 1960, etimologiile semitice ale cuvintelor grecești au fost tratate cu scepticism, din cauza modelului arian extremist impus,⁸ ceea ce a dus la respingerea, aproape în întregime, a împrumuturilor grecești din limbile semitice, totuși, analizând toate dovezile de până acum, putem concluziona că termenul *κωνώ* este un derivat al substantivului *κωνώ* care provine de la o rădăcină semitică comună regăsită în acadiană (*qanû*), ugaritică *qn*, feniciană *qn* și ebraică *קנן*.⁹ Astfel termenul *κωνώ* are aceeași origine ca termenul ebraic omolog. Din reperele etimologice putem afirma, astfel, că termenul *κωνών* derivă de la termenul *κωνή*, *κωνώ* care are ca etimon comun cu termenul ebraic rădăcina acadiană *qanû*, ca termen tehnic pentru *trestie*.

În limba ebraică termenul *קנן* are multiple conotații.¹⁰ Deși ocurența lui este foarte mare,¹¹ nu este tradus niciodată în Septuaginta

les autres Langues Indo-Européennes, Paris, Klincksieck, 1916, p. 407; William Muss-Arnolt, *Semitic and Other Glosses*, Baltimore, 1890, p. 36.

⁶ În acadiană termenul *qanû* putea însemna: 1. Trestie, stuf, trestie dulce sau aromatică 2. Material de construcție 3. armă 4. Instrument muzical 5. Parte a cântarului 6. Instrument de măsură sau unitate metrologică. Jeremy Allen Black, Andrew R. George, J. N. Postgate, *A Concise Dictionary of Akkadian* (= Arbeiten und Untersuchungen zur Keilschriftkunde 5), Otto Harrassowitz Verlag, 2000, p. 284.

⁷ Emilia Masson, *Recherches sur les plus anciens emprunts sémitiques en grec*, Paris, Klincksieck, pp. 47-48.

⁸ Pentru o întreagă dezbateră a acestor probleme, a se vedea: Martin Bernal, *Black Athena: Afroasiatic Roots of Classical Civilization; Volume III: The Linguistic Evidence*, Rutgers University Press, 2006 pp. 168-173.

⁹ Emilia Masson, *Recherches sur les plus anciens emprunts*, pp. 47-48; Robert Beekes, *Etymological Dictionary of Greek*, p. 436.

¹⁰ În limba ebraică *קנן* are următoarele înțelesuri: 1. trestie uriașă (*Arundo donax*); 2. plantă oleaginoasă; 3. trestie de zahăr; 4. obiect tubular, trestie de măsurat; 5. măsură lineară, aprox. 3 metri; 6. tulpină; 7. ax, trunchi, coloană; 8. os al mâinii, humerus; 9. dimensiune. William Lee Holladay, Ludwig Köhler, *A Concise Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, Leiden, Brill, 1971, p. 320; Ludwig Köhler, Walter Baumgartner, Johann Jakob Stamm, *The Hebrew and Aramaic lexicon of the Old Testament*, Leiden, New York, Brill, p. 1113.

¹¹ Termenul apare în Vechiul Testament de 62 de ori. Robert Laird Harris, Gleason L. Archer, Jr., Bruce K. Waltke, *Theological Wordbook of The Old Testament*, Chicago, Moody Press, p. 804.

Astra Salvensis, an IV, număr 7, 2016

(LXX) prin termenul κανώνci prin termenii: κάλαμος, καλάμιος, πῆχυς sau alții. Pe lângă sensul botanic al lui הַנֶּזֶק, putem identifica în scrierile vechi-testamentare și alte sensuri derivate din semnificatul principal, termenul fiind folosit pentru a desemna mai multe obiecte cu forma tubulară, sau cu caracteristica de a fi drepte, verticale. Printre acestea, הַנֶּזֶק este uzitat și ca termen tehnic pentru a desemna un instrument de măsurare. Cu acest sens îl găsim în cartea lui Iezechiel, unde desemnează atât o unitate de măsură, cât și instrumentul propriu-zis de măsurare. În vedenia Templului (Iez. 40:3), profetul îl descrie pe bărbatul, cel „cu înfățișare de aramă”, purtând în mână יִתְּלֵן פְּשִׁיטִים (pētîl-pîštîm) și הַנֶּזֶק הַקָּטָן (qēneb hammiddâ), cele două unelte fiind traduse de LXX prin σπαρτίον οἰκοδόμων și κάλαμος μέτρον (sfoară de constructori și prăjină de măsurat), prima fiind folosită pentru a măsura distanțele lungi ale construcțiilor, iar a doua pentru distanțe scurte.¹² În versetul 5 al aceluiași capitol, הַנֶּזֶק este folosit pentru a desemna o lungime de șase coti,¹³ dar și un instrument folosit pentru întregul plan al templului (cf. Iez. 40:6-7; 42:16-20), ceea ce, la o analiză mai aprofundată, arată că măsura și forma precisă a construcției depășesc simpla reprezentare arhitecturală, fiind folosite ca argumente teologice pentru a desemna perfecțiunea proporțiilor casei lui Dumnezeu.¹⁴ În Isaia 46:6 cuvântul הַנֶּזֶק este folosit pentru balanță, cumpănă sau pentru un instrument de cântărire asemănător, fiind echivalat în LXX prin ζυγός (balanță, jug). Astfel, în scrierile vechi testamentare canonul, pe lângă înțelesul botanic, de trestie, desemna obiecte care aveau acele caracteristici ale trestiei, anume verticalitate și exactitate, dar și instrumentul pentru determinarea acestora.

În Septuaginta termenul κανών este folosit doar de trei ori, prima dată în Miheia 7:4, unde nu reprezintă un echivalent al vreunui termen ebraic, apoi în Iudita 13:6, pentru a desemna stâlplul patului, iar în 4

¹² D. I. Block, *The Book of Ezekiel. Chapters 25-48*, (= The New International Commentary on the Old Testament), Grand Rapids, Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 1998, p. 515.

¹³ Pentru o discuție amplă a unităților de măsură a se vedea: R. B. Scott, “The Hebrew Cubit,” *Journal of Biblical Literature* 77 (1958) 205-214; R. B. Scott, “Weights and Measures of the Bible,” *The Biblical Archaeologist*, 22 (1959) 22-40. Unitatea de măsură folosită de Iezechiel, „un cotul cu palmă”, indică o aproximativ 52 cm, ceea ce arată că această prăjină avea o lungime de 3 metri.

¹⁴ D. I. Block, *The Book of Ezekiel*, p. 570.

Macabei 7:21 τὸν τῆς φιλοσοφίας κανὼνα este desemnat ca principiu filosofic.¹⁵

Ceea ce putem concluziona din reperatele vechi-testamentare este că termenul κανὼν este folosit, pe lângă uzitarea botanică, cu dublu sens, acela de a fi instrument de măsură pentru anumite lucruri, dar și măsura după care acele lucruri sunt construite.

În literatura greacă termenul κανὼν apare atât cu sens denotativ, ca *prăjină, băț, instrument folosit pentru măsurare în construcții*, dar și cu sens metaforic, derivat din sensul principal, pentru a desemna o *regulă, normă, standard, model, schemă, limită sau graniță*.¹⁶ Astfel, încă din secolul 5 î. Hr. κανὼν este folosit pentru a desemna principiul exactității, fiind corelat cu termenul ἀκριβεία. Datorită faptului că termenul avea inițial sensul de băț sau o prăjină dreaptă inflexibilă ce determina poziția, sensurile metaforice s-au pliat pe aceste caracteristici. Astfel, cu acest înțeles, de „unealtă sau îndreptar spiritual”, este uzitat în domeniul eticii și al epistemologiei pentru a putea separa valoric obiceiurile morale de cele imorale. De asemenea, în literatura etică platonicească târzie și în cea aristotelică, după cum afirmă H. Ohme, termenii κανὼν și ὄροσ erau folosiți și cu referire la științele exacte.¹⁷ În discuțiile epistemologice ale școlilor filosofice grecești din secolele III-II î. Hr., κανὼν și κριτήριον au reprezentat două concepte fundamentale. Dacă termenul κριτήριον desemna mijlocul de judecată, sau mijlocul de discernere a judecăților adevărate de cele false, fiind constituit acel criteriu al adevărului, κανὼν desemna principiul călăuzitor folosit pentru același scop. În uzitarea aristotelică sensul termenului s-a lărgit, fiind introdus în sfera de semnificat și înțelesul de *model*.¹⁸

Cât privește literatură și stilistică, termenul κανὼν a fost folosit de gramaticienii alexandrini pentru a desemna acea colecție de cărți care

¹⁵ Johan Lust, Erik Eynikel and Katrin Hauspie, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint : Revised Edition*, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 2003.

¹⁶ Pentru o analiză completă a termenului κανὼν în literatura greacă, a se vedea excelenta lucrare a lui Herbert Opperl, *Kanón: Zur Bedeutungsgeschichte des Wortes und seiner lateinischen Entsprechungen (regula-norma, (= Philologus: Supplementband 30)*, Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, 1937, care a reprezentat sursa principală în structurarea primului capitol din cartea lui Heinz Ohme, *Kanon Ekklesiastikos*, pp. 21-28. A se vedea și: Leopold Wenger, *Canon in den römischen Rechtsquellen und in den Papyri*, p. 11 și urm. Pentru o analiză a conceptului κανὼν la Filon din Alexandria, a se vedea: Heinz Ohme, *Kanon Ekklesiastikos*, pp. 30-36.

¹⁷ Heinz Ohme, *Kanon Ekklesiastikos*, p. 22.

¹⁸ Herbert Opperl, *Kanón: Zur Bedeutungsgeschichte des Wortes*, p. 40; Heinz Ohme, *Kanon Ekklesiastikos*, p. 26.

erau considerate modele ale purității limbii.¹⁹ Altfel spus, κανώνdesemna, pe lângă sensul său principal, și *regulă, normă, model*.

În scrierile nou-testamentare cuvântul κανώνeste uzitat doar de patru ori, pentru prima dată în Gal. 6:16 și de trei ori în pasajul din 2 Cor. 10: 13-16.²⁰ Dacă luăm în considerare și pasajul din Filip. 3:16 unde, conform unor manuscrise, termenul κανώνeste folosit încă o dată, probabil sub influența citatului din Gal. 6:16, atunci cuvântul κανώνapare în decursul întregului Nou-Testament doar de cinci ori. În viziunea apostolului Pavel, sintagma καινήκτίσιςeste folosită doar în Gal. 6:15 și în 2Cor. 5:17, cele două pasaje unde este folosit și termenul κανών. Există, oare, o legătură între cei doi termeni, de vreme ce apar în contexte care elucidează înțelesul amândurora? Ca și în 2Cor 5:12, unde creația cea nouă este introdusă prin antiteza interior-exterior, πρόσωπον-καρδιά, creația cea nouă este introdusă în Galateni 6 tot printr-o antiteză, între duh și carne, sau între cruce și circumcizie²¹. Versetul care rezumă întreaga epistolă și care oferă o cheie hermeneutică a teologiei pauline redată în epistola către Galateni este: „οὔτε γὰρ περιτομή τίεστιν οὔτε ἀκροβυστία ἀλλὰ καινή κτίσις” *căci nici tăierea împrejur nu este ceva, nici netăierea împrejur, ci făptura cea nouă*. Această relație antitetică între ritul circumcizie²² și creația sau făptura cea nouă va defini în următorul verset

¹⁹ Bruce M. Metzger, *The Canon of the New Testament: Its Origin, Development, and Significance*, Oxford University Press, 1997, p. 290.

²⁰ H.W. Beyer, „Κανών”, pp. 596-562.

²¹ Pentru antiteza dintre Duh și carne, a se vedea: Theodor Zahn, *Der Brief des Paulus an die Galater*, HKNT 9, Leipzig, Deichert, 1910, p. 281; M.-J. Lagrange, *Saint Paul: Epître aux Galates*, EtBib., Paris, Gabalda, 1926, p. 163; Heinrich W. Schlier, *Der Brief an die Galater*, KEK, 1949, p. 207; Hans Lietzmann, *An die Galater*, Tübingen, J. C. B. Mohr, 1971, p. 44; F. F. Bruce, *The Epistle to the Galatians: A commentary on the Greek text*, Grand Rapids, W.B. Eerdmans Pub. Co., 1982, p. 268.

²² Unii autori înțeleg aici antiteza dintre iudei și păgâni, pe de-o parte, și făptura cea nouă pe de alta. Theodor Zahn, *Der Brief des Paulus an die Galater*, HKNT 9, Deichert, Leipzig, 1910, p. 282; Peter Stuhlmacher, “Erwägungen zum ontologischen Charakter der καινή κτίσις bei Paulus.” *EvT* 27 (1967), p. 3; Jörg Baumgarten, *Paulus und die Apokalyptik: Die Auslegung apokalyptischer Überlieferungen in den echten Paulusbrieffen*, WMANT 44, Neukirchener, Neukirchen-Vluyn, 1975, p. 169; Charles B Cousar, *Galatians: A Bible Commentary for Teaching and Preaching*, Louisville, John Knox Press, 1982, p. 156; Charles B Cousar, *A Theology of the Cross. The Death of Jesus in the Pauline Letters*, Minneapolis, Fortress, 1990, p. 146; Walter Klaiber, *Rechtfertigung und Gemeinde: Eine Untersuchung zum paulinischen Kirchenverständnis*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1982, p. 98; G. Schneider, „Neuschöpfung’ in Christus: Zur Auslegung einer biblischen Leitidee.” în *Jesusüberlieferung und Christologie*, Leiden, E. J. Brill, 1992, p. 360. Însă cel mai probabil această această referire la statutul de circumcis și necircumcis trebuie înțeleasă ca atare, referindu-se la actual și statutul circumciderii. Cf. F. Sieffert, *Der Brief an die Galater*, KEK

înțelesul termenului *κανών*. Această paralelă arată că înțelegerea noii făpturi este aplicată umanității, în special comunității de credincioși. Faptul că perspectiva *kanonică* a noii făpturi nu îndepărtează caracterul păzirii poruncilor lui Dumnezeu printr-o libertate înțeleasă anarhic este evidențiat în pasajul paralel care poate explica sintagma *καινή κτίσις*: „Tăierea împrejur nu este nimic; și netăierea împrejur nu este nimic, ci păzirea poruncilor lui Dumnezeu (1Co 7:19).”²³

Teorii actuale cu privire la înțelesul termenului *κανών* în primele patru veacuri creștine

Secolul al XX-lea a reprezentat pentru dreptul canonic, atât în abordarea sa catolică²⁴ cât și pentru cea ortodoxă,²⁵ o reală „renaștere”, nu numai datorită publicării unor monografii și studii care tratau probleme canonice particulare, ci, în primul rând, datorită faptului că această perioadă a dus la (re)chestionarea naturii însăși a dreptului

7, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1899, p. 358; Ernest De Witt Burton, *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle to the Galatians*, Edinburgh, T. & T. Clark, 1921, p. 355; M.-J. Lagrange, *Saint Paul: Epître aux Galates*, p. 165; Pierre Bonnard, *L'epître de saint Paul aux Galates*, CNT 9, Paris, 1972, p. 130; Hans Dieter Betz, *A commentary on Paul's letter to the churches in Galatia*, Philadelphia, Fortress Press, p.230; F. F. Bruce, *The Epistle to the Galatians*, p. 273; Joachim Rohde, *Der Brief des Paulus an die Galater*, ThKNT 9, Evangelische, Berlin, 1989, p. 276; Richard Longenecker, *Galatians*, WBC 41, Dallas, Word, 1990, p. 297; J. Dunn, *Black's New Testament commentary: The Epistle to the Galatians*, Hendrickson Publishers, Peabody, p. 342.

²³ T. Ryan Jackson, *New Creation in Paul's Letters: A Study of the Historical and Social Setting of a Pauline Concept* *New Creation in Paul's Letters*, (= Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 272), Mohr Siebeck, 2010, p. 108.

²⁴ Cât privește teologia canonică catolică, se poate afirma că ea a cunoscut un cu totul alt parcurs după conciliul Vatican II. În mijlocul dezbaterilor canonice au apărut întrebări fundamentale, precum: Ce este dreptul canonic? Este o materie juridică sau una teologică? Care este scopul lui? Există o metodologie canonică? Problemele sunt soluționate prin răspunsuri de factură juridică sau prin argumentare teologică? Cu toate acestea, de multe ori, discuția nu a avut loc decât pe înaltele culmi ale teoriei. Pentru o dezbateră mai amplă, a se vedea James A. Coriden, *Canon Law As Ministry: Freedom and Good Order for the Church*, Paulist Press, 2000, p. 8 și urm. Pentru o prezentare istorică a dreptului canonic catolic în secolul XX, a se vedea: Péter Erdő, *Geschichte der Wissenschaft vom kanonischen Recht: eine Einführung*, Berlin, Lit Verlag, 2006, pp. 149-168. Pentru legătura dintre eclesiologia catolică pre și post-conciliară cu dreptul canonic, a se vedea: Dietmar Konrad, *Der Rang und die grundlegende Bedeutung des Kirchenrechts im Verständnis der evangelischen und katholischen Kirche*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2010, pp. 7-40.

²⁵ Pentru o minimă prezentare a dreptului canonic ortodox în secolul XX, a se vedea: Richard Potz, Eva Maria Synek, *Orthodoxes Kirchenrecht: eine Einführung*, (= Kirche und Recht 25), Plöchl, 2007, pp. 18-19.

canonic și prin aceasta a naturii și valabilității canoanelor Bisericii. Ce este dreptul canonic, ce poate fi desemnat prin cuvântul „canonic” și ce natură are, în ultimă instanță, canonul? După cum vom vedea, ceea ce a stat la baza acestei renașteri a fost o reală criză a articulării dreptului canonic, considerat, de cele mai multe ori, chiar și în zilele noastre, ca fiind anacronic, dacă nu chiar antitetiv duhului și teologiei biblice, după cum susținea celebra teză a lui Rudolf Sohm.²⁶

Referindu-se la posibilitatea unei teorii ortodoxe moderne a dreptului, canoniștii ortodocși afirmă, în general, existența a

²⁶ Rudolf Sohm a fost unul dintre cei mai dezbătuți autori ai sfârșitului de secol XIX și începutului de secol XX. Practic, lucrarea lui Sohm poate fi rezumată prin două teze, una teologică și una istorică (Y. Congar, “Rudolf Sohm nous interroge encore,” în: *Revue des sciences philosophiques et théologiques*, 57 (1973), p. 263). Teza teologică a cercetătorului german a fost aceea că ființa dreptului canonic este în contradicție cu însăși ființa Bisericii, Biserica este liberă de orice influență juridică („Das Kirchenrecht steht mit dem Wesen der Kirche in Widerspruch”, Rudolph Sohm, *Kirchenrecht*, I, Leipzig, Duncker & Humblot, 1892, p. 2 și 700, sau “Die Kirche Gottes ist frei von ihrer Vergangenheit, von allem, was menschlich in der Geschichte gestaltet ist. Darum ist frei von jeglichen Recht”, Rudolph Sohm, *Kirchenrecht*, p. 533. Pentru detalii despre concepțiile lui Sohm, a se vedea: Ludwig Buisson, “Die Entstehung des Kirchenrechts”, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung*, 52 (1966), pp. 1-175; J.L. Adams, „Rudolph Sohm’s Theology of Law and the Spirit”, in W. Leibrecht (ed.), *Religion and Culture: Essays in Honor of Paul Tillich*, New York, Harper and Brothers, 1958, pp. 219-235; Y. Congar, „Rudolf Sohm nous interroge encore,” în: *Revue des sciences philosophiques et théologiques*, 57 (1973), pp. 263–294; P. Haley, „Rudolph Sohm on Charisma”, în: *The Journal of Religion* 60 (1980) no.2, pp. 185-197. Pentru o bibliografie a temei, a se vedea: Y. Congar, “Rudolf Sohm nous interroge encore,” pp. 288-294;²⁶. Tezele sale aveau să influențeze nu numai teologia evanghelică, ci și teologia catolică, dar mai ales teologia ortodoxă. Dacă atitudinea cercetătorilor catolici a fost, încă de la început, de respingere a tezelor lui Sohm care se îndreptau împotriva fundamentului gândirii juridice a teologiei catolice, teologii ortodocși au preluat, cu mici modificări, argumentele profesorului german pentru polemică anti-catolică și pentru postularea naturii pnevmatologice a ființei Bisericii, liberă de orice lege sau influență juridică. Unul dintre cei mai importanți combatanți ai tezelor lui Sohm a fost canonistul catolic Klaus Mörsdorf: „Altkanonisches «Sakramentsrecht»: Eine Auseinandersetzung mit den Anschauungen Rudolph Sohms über die inneren Grundlagen des Decretum Gratiani”, *Studia Gratiana* 1 (1953), pp. 483-502; K. Mörsdorf, „Wort und Sakrament als Bauelemente der Kirchenverfassung”, în *Archiv für katholisches Kirchenrecht* 134 (1965), pp. 72-79; În disputa dintre cei doi a se vedea: Arturo Cattaneo, *Grundfragen des Kirchenrechts bei Klaus Mörsdorf: Synthese und Ansätze einer Wertung*, John Benjamins Publishing, 1991, p. 23 și urm.; Mirjam Wijlens, *Theology and Canon Law: The Theories of Klaus Mörsdorf and Eugenio Corecco*, Ottawa, Saint Paul University, 1990, pp. 30-31.

două tendințe,²⁷ de cele mai multe ori contradictorii, care străbat gândirea canonică de la sfârșitul secolului XIX și pe cea din secolul XX,²⁸ influențând, implicit, și perspectiva asupra dreptului canonic la începutul acestui secol. Cu toate acestea, cele două tendințe, deși impuse doar metodologic de către autori, nu epuizează, nicidecum, particularitățile pe care fiecare teolog ortodox dorește să le evidențieze în conturarea unei posibile viziuni ortodoxe asupra dreptului canonic. Mai mult, chiar și dintr-o perspectivă simplă metodologică, o asemenea polarizare a tendințelor subminează multitudinea de influențe și teorii pe care autorii ortodocși le împărtășesc.

Cu toate acestea, fără a delimita tranșant cele două perspective, sau a poziționa gândirea unui anumit teolog pe baricada uneia dintre cele două concepții, putem afirma, totuși, existența a două linii comune de gândire, prima fiind dezvoltată în mare parte în secolul XIX, sub influența teoriei *ius commune*, și continuată în secolul XX. Aceasta a dus la abordarea problemelor canonice și a naturii dreptului canonic ortodox prin raportarea continuă și, de cele mai multe ori mimetică, la teoria occidentală modernă a dreptului de factură formalist-seculară.²⁹ Scopul

²⁷ John H. Erickson, „The Orthodox Canonical Tradition”, *St Vladimir's Theological Quarterly* (1983), p. 155; David Ferguson Wagschal, *The Nature of Law and Legality in the Byzantine Canonical Collections 381-883*, Durham theses, Durham University, 2010, p. 2.

²⁸ Amintim aici câteva studii care dezbat statutul actual al Dreptului canonic ortodox: John H. Erickson, „The Orthodox Canonical Tradition”, pp. 155-167; L. Patsavos, „The Status of Canon Law in the Orthodox Church Today” in D. Constantelos, (ed.) *Orthodox Theology and Diakonia: Trends and Prospects*, Brookline, 1981, pp. 103-114; John Meyendorff, „Contemporary Problems in Orthodox Canon Law” în John Meyendorff, *Living Tradition: Orthodox witness in the contemporary world*, Crestwood, New York, 1978, pp. 99-103; Eugenio Corecco, Friedrich Fechter; Bruno Wildhaber; Patrick Le Ga, *Théologie et droit canon : écrits pour une nouvelle théorie générale du droit canon*, Fribourg, Éditions Universitaires Fribourg Suisse, 1990, pp. 35-48; trad. engleză: Eugenio Corecco, *The Theology of Canon Law: A Methodological Question*, Duquesne University Press, 1992; 12. 12. Constantin Rus, Irimie Marga, Patriciu Vlaicu, „Dezvoltarea studiilor canonice”, în: *Teologia Ortodoxă în secolul XX și la începutul secolului al XXI-lea*, Editura Basilica, București, 2011, pp. 592-634.

²⁹ Pentru gândirea canonică a secolului XIX, a se vedea perspectivele: Richard Potz, Eva Maria Synek, *Orthodoxes Kirchenrecht: eine Einführung*, (= Kirche und Recht 25), Plöchl, 2007, pp. 13-23; Spyros Troianos, „Die Entwicklung und der aktuelle Stand des kanonischen Rechts und der Kanonistik in der griechischen Orthodoxie”, *Historia et Ius*, 2, Sakkulas, Athēna, 2004, pp. 739-758, autorul analizează școlile de gândire canonică, schițând câteva trăsături ale abordărilor canonice grecești. Aceeași abordare, cu privire la viziunile canonice românești, se poate găsi la: Liviu Stan, „Contribuții și poziții ale teologilor români în probleme de Drept bisericesc”, în *Studii Teologice*, an. XXIII, nr.3-4 (1971), pp.149-173 reluat în L. Stan, „Contributions des théologiens roumains aux problèmes de droit canon et leur position dans ce domaine” în *De la théologie orthodoxe*

principal al acestei tendințe, care poate fi numită legalistă,³⁰ a fost acela de a încadra științific *Dreptul canonic* și *canoanele Bisericii* în vastul domeniu al dreptului. O mare parte a manualelor de Drept canonic ortodox, și nu numai,³¹ ale secolului XIX și XX sunt tributare acestei perspective,³² percepend Teologia canonică ca pe un apendice științific al Dreptului, abordând, prin urmare, textele canonice în termenii: „*categoriilor abstracte ale drepturilor, datorilor și puterilor, preocupate de întrebări, precum: promulgarea validă a legislației de către autorități competente, constituirea dreptului canonic ca ramură a dreptului, autonomia disciplinară a dreptului, dezvoltarea nenumăratelor distincții și definiții (cum ar fi jus sacrum și jus humanum, canoane „doctrinare” și canoane „disciplinare”, sau între potestas ordinis și potestas jurisdictionis).*”³³

Scopul principal al acestor abordări este acela de a vedea, în cele din urmă, canoanele Bisericii ca pe un sistem logic de norme formale, un adevărat sistem formalist-positiv de drept canonic sau drept bisericesc.

A doua tendință a fost marcată și susținută de noile eclesiologii ortodoxe ale secolului XX și de către teoria „pseudo-morfozei” teologiei ortodoxe și a „captivității babilonice”³⁴ prin care teologia

roumaine: des origines à nos jours, Bucharest, Editions de l'Institut biblique et de mission orthodoxe, 1974, pp. 382-421;

³⁰ John H. Erickson, „The Orthodox Canonical Tradition”, pp. 155-167.

³¹ Aristotle Papanikolaou, „Orthodox Theology in the Twentieth Century”, în: Staale Johannes Kristiansen, Svein Rise, *Key Theological Thinkers: From Modern to Postmodern*, Ashgate Publishing, 2013, p. 53.

³² O bibliografie amplă a autorilor secolului XIX se poate consulta la: Nikodim Milaš, *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche*, über. A. Pessić, Mostar, 1905, pp. 24-35.

³³ O excelentă trecere în revistă este făcută de David Ferguson Wagschal, *The Nature of Law and Legality*, p. 3. Autorul indexează manualele moderne de Drept canonic, tributarea perspectivei legaliste, care, de cele mai multe ori, sunt foarte similare manualelor protestante și catolice din secolul XIX: I. Sokolov, *Опыт курса церковного законоведения*, St. Petersburg, 1851; P. Berdnikov, *Краткий курс церковного права*, Kazan, 1889; P. Panagiotakos, *Τὸ δίκαιον τῶν μοναχῶν*, Vol. 4, Athena, 1957; A. Christophilopoulos, *Ἑλληνικὸν Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον*, Athens, 1965; I. Konidaris, *Εγχειρίδιο ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου*, Thessaloniki, 2000; V. Tsipin, *Церковное право*, Klin, 2002; P. Boumis, *Κανονικὸν Δίκαιον*, Athena, 2003; S. Troianos, *Ἐκκλησιαστικὸ δίκαιόν*, Athens-Komotini, 2003; P. Rhodopoulos, *Ἐπιτομή Κανονικοῦ Δικαίου*, Thessaloniki, 2005 traducere și adaptare în engleză: P. Rhodopoulos, *An Overview of Orthodox Canon Law*, New Hampshire, Rollinsford, 2007. Această parte din teza de doctorat a lui David Ferguson Wagschal, unde trece în revistă mutările de gândire în dreptul canonic ortodox de la începutul secolului al XX-lea, este reluată, cu multe modificări, și în ediția publicată: David Ferguson Wagschal, *Law and Legality in the Greek East. Byzantine Canonical Tradition, 381-883*, Oxford University Press, 2015.

³⁴ La Prima Conferință teologică ortodoxă, desfășurată în Atena în 1936, părintele George Florovsky anunța nevoia teologie ortodoxe de „reîntoarcere la Sfinții Părinți” și de eliberare din „captivitatea babilonică” a teologiei apusene în ceea ce privește

ortodoxă trecuse până în secolul XX, concept sintetizat de pr. George Florovsky, dar regăsit la majoritatea teologilor secolului XX, definit drept curent de revigorare și de reîntoarcere la „adevărată” dimensiune a tradiției canonice, dar cu puternice rădăcini în gândirea Școlii Rusești de Renaștere religioasă.³⁵ Acest curent cuprinde teologi ortodocși a căror gândire canonică respinge orice implicare legalistă, transformată, de cele mai multe ori, într-o perspectivă antinomistă,³⁶ dreptul canonic ortodox fiind, de cele mai multe ori, contrar percepție și tradiției canonice apusene,³⁷ înțelegând prin *a fi ortodox*, de fapt *a nu fi catolic*,³⁸ dar cu

limbajul, premisele și gândirea ei. În acest sens Florovsky s-a referit periodic, prin folosirea termenului „pseudomorfoză”, la acest text pentru a descrie îndelungatul proces de latinizare și occidentalizare a teologiei ruse, idee abordată deja, după cum menționează și Florovsky, de mitropolitul de Karlowitz Antonius Chrapovicki, pe care autorul îl citează încă de la început. Apelul său a fost rapid adoptat și împărtășit de mulți teologi ai diasporei ruse, adunând și susținători fervenți în țările tradițional ortodoxe, precum Grecia, Serbia și România. Această mișcare teologică a „reîntoarcerii la Părinți” a devenit „paradigma” dominantă a teologiei ortodoxe pentru o bună parte a secolului 20, iar pentru mulți, scopul său principal. G. Florovsky, „Westliche Einflüsse in der russischen Theologie,” în: Hamilcar S. Alivisatos (éd.), *Procès-Verbaux du Premier Congrès de Théologie Orthodoxe à Athènes, 29 novembre-6 décembre 1936*, Athena, Pyrsos, 1939, pp. 212-231; Pentru o critică a poziției și efectelor teoriei lui Florovsky, a se vedea: Dorothea Wendebourg, “Pseudomorphosis”: A Theological Judgement as an Axiom for Research in the History of Church and Theology,” *The Greek Orthodox Theological Review* 42, 1997, pp. 321-42; Horuzhy Sergei, „Neo-Patristic Synthesis and Russian Philosophy”, *St. Vladimir's Theological Quarterly*, 3-4 (2000) 309-328; Pantelis Kalaitzidis, “From the «Return to the Fathers» to the Need for a Modern Orthodox Theology”, *St. Vladimir's Theological Quarterly* 54, 1 (2010), pp. 5-36; Brandon Gallaher, “Waiting for the Barbarians”: Identity and Polemicism in the Neo-Patristic Synthesis of Georges Florovsky”, în *Modern Theology*, 27:4 October (2011), pp. 659–691;

³⁵ Pentru o minimă comparație între cele două, a se vedea: Kallistos Ware, „Orthodox theology today: trends and tasks”, *International journal for the Study of the Christian Church*, Vol.12(2) (2012), pp.105-121.

³⁶ John J. Coughlin face diferența, mai ales în tradiția canonică catolică, între abordarea antinomistă, de diminuare sau respingerea totală a oricărei implicații juridice în dreptul canonic, și abordarea legalistă a dreptului canonic, de cele mai multe ori pozitivistă, înțeleasă sub trei forme: a. prima formă vede legea drept un scop în sine, implicând un abuz al rațiunii; b. a doua formă se manifestă în autoritarism; c. a treia formă impune aplicarea strictă a literei canoanelor. John J. Coughlin, *Canon Law: A Comparative Study with Anglo-American Legal Theory*, Oxford University Press, 2011, pp. 5-6. Grila aceasta de interpretare poate fi aplicată, cu anumite modificări, și la analizele canonice ortodoxe.

³⁷ Exemple de abordări de factura aceasta pot fi găsite la: Nicolas Afanasiev, “Les canons et la conscience canonique”, *Contacts* 21 (1959), pp. 112-27; Nicolas Afanasiev, “The Canons of the Church: Changeable or Unchangeable” *St. Vladimir's Theological Quarterly* 11(1967), pp. 54-68; Vladimir Lossky, *The Mystical Theology of the Eastern Church*, J. Clarke & Company, Londra, 1957, pp. 175-176; Paul Evdokimov, *L'orthodoxie*, Neuchâtel, 1959, pp. 185-187; John Meyendorff, „Contemporary Problems of

posibilitatea de a fi protestant, din cauza viziunii antinomiste. Conform acestei perspective, dreptul canonic al Bisericii ortodoxe trebuie interpretat și gândit nu după criterii legaliste, ci ca expresii ale realităților metafizice.³⁹ Dacă prima categorie definea tradiția canonică prin termenii teoriei seculare a dreptului, cea de-a doua este tributară teoriilor eclesiologice moderne, exemplul cel mai elocvent fiind Nicolai Afanasiev și eclesiologia euharistică. În principiu, cele două curente sunt ele însele influențate la rândul lor de propria gândire eclesiologică, în care fie că este accentuat caracterul instituțional al Bisericii, ca societate strict vizibilă,⁴⁰ precum se poate vedea la prima abordare, fie latura harismatică, ceea ce duce la concepte canonice, precum: „conștiința

Orthodox Canon Law,” în *Greek Orthodox Theological Review* 17 (1972), pp. 41-50; A. Schmemmann, „The 'Orthodox World,' Past and Present” în: *Church, World, Mission: reflections on orthodoxy in the West* Crestwood, NY, 1979, pp. 33-34, 58-61; John Meyendorff, „One Bishop in One City”, in *Catholicity and the Church*, Crestwood, NY, 1983, pp. 111-120; John H. Erickson, „The Orthodox Canonical Tradition”, *St Vladimir's Theological Quarterly* (1983), pp. 155-167, și reluat în volumul John H. Erickson, *The Challenge of Our Past. Studies in Orthodox Canon Law and Church History*, St Vladimir's Seminary Press, 1991, pp. 9-21; Christos Yannaras, “The Church Canons and the Limits Set to Life”, *The Freedom of Morality*, Crestwood, St. Vladimir's Seminary Press, 1984, pp. 173-193; L. Patsavos, *Spiritual Dimensions of the Holy Canons*, Brookline, 2003.

³⁸ Ioan Ică jr. explică sintetic diferența de perspectivă canonică catolică și ortodoxă în felul următor: „Pentru latini adevărul divin (dogma) se convertește perfect în legea divină pe baza raționalității lor comune și întrupează apoi integral în drept (jus), potrivit modelului hilemorfist al cauzalității eficiente, legea canonică devenind definiția istorică a legii divine naturale și pozitive, întrucât între adevărul teologic și cel juridic e postulată o identitate totală (cum se vede în dogma infailibilității și jurisdicției papale); de aceea, Occidentul romano-catolic a încercat mereu să definească valoarea obligatorie a adevărului doctrinar prin concretețea operativă a normelor unui sistem juridic. Răsăritenii n-au acceptat niciodată posibilitatea traducerii și corespondenței riguroase între dogmă (care ține de un mister apofatic care se manifestă iconic și spiritual) și lege, între adevărul revelat etern și eshatologic și ordinea juridică istorică alcătuită aici nu dintr-un sistem juridic propriu-zis, ci dintr-un set de norme pozitive cuprinse în canoane.” Ioan Ică Jr., *Canonul Ortodoxiei, Canonul apostolic al primelor veacuri*, vol. 1, Sibiu, Deisis/Stavropoleos, 2008, p. 117.

³⁹ David Wagschal, *Law and Legality in the Greek East: The Byzantine Canonical Tradition, 381-883*, coll: *Oxford Early Christian Studies*, Oxford University Press, 2015, p. 13.

⁴⁰ În Noua Enciclopedie catolică găsim următoarea definiție a dreptului canonic: „*canon law*- the body of law constituted by legitimate ecclesiastical authority for the proper organization and government of the church as a visible society”, „dreptul canonic-corpul de legi constituit de către autoritatea eclesială legitimă pentru organizarea și guvernarea adecvată a Bisericii ca societate vizibilă” *New Catholic Encyclopedia*, vol. 3, New York, 1967, p. 29.

canonică”,⁴¹ „jurisprudența Duhului Sfânt”, „dimensiunea existențială”, sau la reiterarea purității concepției non-legaliste din perioada pre-constantiniană sau chiar apostolică.⁴² Din această perspectivă, canoanele Bisericii sunt privite ca ceva ce poate fi depășit pentru a ajunge la canonul ultim, la conștiința canonică, care, în cele din urmă, este deasupra tuturor textelor canonice. În acest sens, primul curent, fiind conștient de bogata tradiție canonică scrisă, de aplicabilitate și necesitatea ei în viața Bisericii, încearcă să definească tradiția canonică prin termenii științifici ai dreptului modern. Pe de cealaltă parte, reprezentanții celei de-a doua viziuni preiau terminologia și conceptele eclesiologice moderne sau folosesc anumite speculații filosofice pentru a articula o teorie ortodoxă a dreptului canonic.

Încadrați în aceste tendințe, teologia ortodoxă a cunoscut două viziuni asupra înțelesului termenului „canon”, având în vedere că unul dintre cei mai importanți termeni folosiți în limbajul canonic, termen ce cunoaște foarte multe valențe în literatura creștină,⁴³ este chiar acela de *κανών*.

⁴¹ Nicolas Afanasiev, „Les canons et la conscience canonique”, pp. 112-27; Nicolas Afanasiev, “The Canons of the Church: Changeable or Unchangeable”, p. 67.

⁴² De menționat aici teoria canonistului român Liviu Stan. Marele canonist român vorbește, în repetate rânduri, despre existența unei stări ideale de organizare a Bisericii în primul secol creștin, bazată exclusiv pe norme religioase și morale, fără norme juridice: „Dar ideala stare de organizare a Bisericii numai pe bază de norme religioase și morale, fără norme juridice, n-a durat multă vreme și nici nu putea să dureze, pentru că lepădarea de sine și practicarea dragostei creștine, în forma desăvârșită pe care o cerea o asemenea stare, s-au lovit de cea mai dură realitate a vremii de atunci, inegalitatea socială a membrilor Bisericii, în rând cu ceilalți membri ai societății, împărțită în clase și stări, delimitate în mod rigid”. Această „inegalitate socială” a dus, în cele din urmă, la apariția normelor cu caracter juridic și a dreptului canonic. Liviu Stan, „Jus ecclesiasticum. Dreptul în viața Bisericii”, în: Liviu Stan, *Biserica și dreptul. Teologia Dreptului*, Coord. Pr. Conf. Univ. Dr. Irimie Marga, Sibiu, Editura Andreiana, 2010, p. 51. Aceeași perspectivă se poate observa în mai multe studii: „Biserica și Dreptul”, *MO* 8-9/1956; „Jus ecclesiasticum. Dreptul în viața Bisericii”, *ST* 7-8/1960; „Obârșia și dezvoltarea istorică a Dreptului bisericesc”, *MO* 1-2/1968. L. Stan, „Structura, organizarea și membrii Bisericii”, vol. 4, p. 234.

⁴³ G. W. Lampe inventariază în *A Greek Patristic Lexicon*, Oxford, 1961, p. 701-702 înțelesurile pentru *κανών* (provenit din ebraicul *qaneh*, „trestie”): a. rule of faith (derived from Scripture, transmitted by tradition, opposed to heresy); b. canon of Scripture; c. rule of ecclesiastic law (body of laws; individual regulation); d. canon of behaviour, moral standard (derivate: religious or monastic rule); e. liturgical order (in general; Eucharistic; of divine office); f. liturgical hymn divided into odes; g. ecclesiastical rank, order (of clergy; of professed virgins or widows); h. logical sequence; i. tax, revenge.

Definiția acestuia se regăsea, cu mult timp înainte, în Προθεωρία la Σύνοταγμα κατὰ στοιχεῖον a lui Matei Vlastares, care oferea în secolul XIV o definiție a termenului, ceea ce a făcut ca manualele contemporane de drept canonic să ofere în introducerile lor câteva note semantice asupra înțelesului acestui termen⁴⁴. Blastares spunea în introducerea sa: „*Παρίτηι au denumit deciziile (διάταγμα) lor proprii canoane (κανόνας), folosindu-se de această expresie în mod figurat de la metafora bățului drept prin care cei ce se ocupau de meșteșugurile artizanatului obișnuia să măsoare rectilinearitatea pietrelor, lemnurilor sau a oricăror altor lucruri. Căci atunci când era pus deasupra materialelor care erau terminate, le făcea drepte și chiar pentru îmbinarea lor exactă (ἀκριβῆ)*”⁴⁵.

Definirea termenului κανών apare în majoritatea tratatelor sau articolelor care privesc natura canonului, autorii oferind, de cele mai multe ori în variantă de introducere, repere minimale cu privire la etimologia, sensul și folosirea termenului.⁴⁶ Cu toate acestea, cea mai amplă tratare a termenului rămâne cea a lui Heinz Ohme, autorul german oferind o monografie ce cuprinde dezvoltarea termenului din primele patru secole creștine.⁴⁷

Pentru desemnarea regulilor și normelor canonice, tradiția canonică folosește, pe lângă termenul κανών și termenii: ὄρος,⁴⁸ διάταξις,

⁴⁴A.Christophilopoulos, *Ἑλληνικὸν Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον*, p. 39; Nikodim Milaš, *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche*, pp. 11-12; P. Rhodopoulos, *An Overview of Orthodox Canon Law*, p. 30; Patrick Viscuso, *Orthodox Canon Law*, pp. 2-3

⁴⁵G. A. Rhallis, M. Potlis (eds.), *Syntagma ton theion kai ieron Kanonon*, vol. 6, Athena, 1859, pp. 5-6.

⁴⁶John H. Erickson, „The Orthodox Canonical Tradition”, p. 160; Pericles Pierre Joannou, *Discipline generale antique (IVe-IXe s.), Les canons des Synodes Particuliers*, (= *Fonti, Fascicolo IX 1.2*), Rome, Grottaferrata, 1962, pp. 495-502; Hamilton Hess, *The Early Development of Canon Law and the Council of Sardica*, (= *Oxford Early Christian Studies*) Oxford, Oxford University Press, 2002, pp. 77-78; C. van der Wiel, *History of Canon Law*, 1991, p. 11.

⁴⁷Heinz Ohme, *Kanon Ekklesiastikos: Die Bedeutung des Altkirchlichen Kanonbegriffs*, (= *Arbeiten Zur Kirchengeschichte 67*), Berlin-New York, Walter de Gruyter, 1998, 666 pp.

⁴⁸Termenul ὄρος apare în canoanele: 15, 17, 18, 19 I ecumenic; 1, 6, 21 Antiohia; 4, 15, 17 Sardica; 5, 18, 25/70, 86, 138 Cartagina; 4, 10, 14, 20, 28 IV ecumenic; 40, 81 Trulan. Termenul διάταξις apare în canoanele: 3, 49 Apostolic; 1, 4, 5, 10 VII ecumenic; Tarasie; 9 Protodeutera. Termenul διάταγμα apare numai în primul canon al sinodului VII ecumenic. Termenul διαταγή apare în canonul 88 al Sf. Vasile cel Mare. Termenul νόμος este un termen des folosit pentru a desemna o regulă canonică și apare în canoanele: 13 I ecumenic; 17 Protodeutera; 3 Sfânta Sofia; 24, 50 Vasile cel Mare; 13 Teofil. În canonul 24 al Sf. Vasile cel Mare (ἀνδρὶ δὲ χηρεῦσαντι οὐδεὶς ἐπίκειται νόμος) și în canonul 50 (τριγαμίας νόμος οὐκ ἔστιν ὥστε νόμῳ τρίτος οὐκ ἄγεται) sensul termenului este vag. De asemenea, și în 13 I ecumenic. Termenul θεσμός apare în

διάταγμα, διαταγή, νόμος, θέσμος și chiar τύπος. Deși se poate vorbi în jurul secolului al IV de folosirea mai multor termeni în vocabularul canonic, se poate constata o tendință de diminuare a numărului de termeni tehnici, ceea ce va duce la folosirea lui κανών ca termenul principal prin excelență, cu toate că au existat competitori, precum termenul ὄρος.⁴⁹ Totuși receptarea lui κανών ca termen tehnic al tradiției canonice arată faptul că Biserica și tradiția ei canonică au făcut o diferență fundamentală între deciziile ei redată prin conceptul de κανών, ca hotărâre a Bisericii în cadrul sinodalității și alte legi sau decizii legislative, precum legile statului, desemnate prin termenul νόμος.

În privința dezvoltării termenului κανών în perioada apostolică și post apostolică au existat mai multe teze elaborate de către canoniștii și teologii secolelor XIX-XX. În abordarea înțelesului canonelor și a folosirii termenului în primele secole creștine se pot sintetiza, în general, două teorii principale. Prima pleacă de la percepția doctrinară și chiar ontologică a canoanelor,⁵⁰ arătând, în același timp, că ele sunt mult diferite de legile seculare, postulându-se ideea unei diferențe fundamentale între tradiția canonică bizantină și tradiția legislativă greco-romană.⁵¹ Din păcate, această viziune este marcată de pozitivismul

canoanele de la: 3, 11, 23 Antiohia; 8 III ecumenic; 12 IV ecumenic; 84 Trulan; 2, 3 Sfânta Sofia; 87 Vasile cel Mare; 3, 5 Chiril. Pentru o analiză a terminologiei, a se vedea: David Wagschal, *Law and Legality in the Greek East: The Byzantine Canonical Tradition, 381-883*.

⁴⁹ Iorgu Ivan, „Oros și canon în dreptul bisericesc ortodox”, în *Ortodoxia*, XXII (1970), nr. 3, pp. 365-372; Ioannis Karmiris, „The Distinction between the „Horoι” and the „Canons” of the Early Synods and their Significance for the Acceptance of the Council of Chalcedon by the non-chalcedonian Churches”, în *The Greek Orthodox Theological Review*, 16 (1971), pp. 79-107; Nicolae Chițescu, „Deosebirea dintre Oros și Canon și importanța ei pentru receptarea Sinodului de la Calcedon”, *Ortodoxia*, XXII (1970), pp. 347-364; Nicolae Chițescu, „The Difference between the «Horoι» and the «Canon» and its importance to the Reception of the Synod of Chalcedon”, în *The Greek Orthodox Theological Review*, 16 (1971), pp. 108-132; Ilie Moldovan, „Canoanele și raportul lor cu revelația divină”, în *Ortodoxia*, XXVIII (1976), nr. 2, pp. 365-373.

⁵⁰ A se vedea analiza excelentă făcută de către David Wagschal, *Law and Legality in the Greek East: The Byzantine Canonical Tradition, 381-883*, pp. 142-143.

⁵¹ Aici putem să îi menționăm pe: Nicolas Afanasiev, „Les canons et la conscience canonique”, *Contacts* 21 (1959), pp. 112-27; Nicolas Afanasiev, „The Canons of the Church: Changeable or Unchangeable” *St. Vladimir's Theological Quarterly* 11(1967), pp. 54-68; Vladimir Lossky, *The Mystical Theology of the Eastern Church*, J. Clarke & Company, Londra, 1957, pp. 175-176; Paul Evdokimov, *L'orthodoxie*, Neuchâtel, 1959, pp. 185-187; John Meyendorff, „Contemporary Problems of Orthodox Canon Law”, în *Greek Orthodox Theological Review* 17 (1972), pp. 41-50; A. Schmemmann, „The 'Orthodox World,' Past and Present” in *Church, World, Mission: reflections on orthodoxy in the West*

secolului al XIX-lea, iar nu de dezvoltarea paralelă, de cele mai multe ori, armonioasă a dreptului canonic cu dreptul bizantin. În aceeași măsură, această teză decontextualizează apariția mulor canoane, care au avut la bază reglementări civile, în special cele ale împăratului Iustinian.

A doua teorie este în mare parte dezvoltată de către Heinz Ohme, teza lui fiind preluată de către mulți teologi ortodocși.⁵² S-ar putea considera că, după analiza amplă și, conform unor cercetători, exhaustivă⁵³ a lui Heinz Ohme,⁵⁴ realizată ca teză de abilitare în 1995 și

Crestwood, NY, 1979, pp. 33-34, 58-61; John Meyendorff, „One Bishop in One City”, in *Catholicity and the Church*, Crestwood, NY, 1983, pp. 111-120; John H. Erickson, „The Orthodox Canonical Tradition”, *St Vladimir's Theological Quarterly* (1983), pp. 155-167, și reluat în volumul John H. Erickson, *The Challenge of Our Past. Studies in Orthodox Canon Law and Church History*, St Vladimir's Seminary Press, 1991, pp. 9-21; Christos Yannaras, „The Church Canons and the Limits Set to Life”, *The Freedom of Morality*, St. Vladimir's Seminary Press, Crestwood, NY, 1984, pp. 173-193; L. Patsavos, *Spiritual Dimensions of the Holy Canons*, Brookline, MA, 2003. O critică a acestor poziții este oferită de: Peter L'Huillier, „L'Esprit du droit canonique Orthodoxe”, *Messenger de l'Exarchat du Patriarcat Russe en Europe occidentale*, 12 (1964), pp. 108-119, P.L'Huillier, „Duhul Dreptului canonic ortodox”, *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă*, „Andrei Șaguna”, VII (2006-2007), pp. 19-46.

⁵² Amintim aici și pe Ioan Ică jr. și pe pr. Ioan Cosma. Ioan Ică Jr. susține că: „Astfel Sinodul de la Niceea promulgă un *ekthesis pisteos* („decret de credință”) sau *simply pistis* (o „credință”), și 20 de *horoi* („hotărâri”); în textul lor acestea din urmă vorbesc de un *kanon* sau *kanon ekklesiastikos*. Faptul esențial este că acesta nu este produsul hotărârilor unui sinod anterior-acestea sunt mereu *horoi*-, ci o instanță preexistentă invocată, nu formulată, de sinod pentru a norma pe baza ei practica bisericească în cazuri de conflict. Ho *kanon*, „canonul” (identic cu *kanon ekklesiastikos*, „canonul bisericesc”, sau *kanon tes Ekklesias*, „canonul Bisericii”) este totalitatea ordinii normative în Biserică, „suma normativului Bisericii”, etalonul suprem pe care-l reprezintă Evanghelia ca ordine de viață a Bisericii, poruncile lui Dumnezeu și prescripțiile apostolilor transmise în tradiția vie a Bisericii și care normează și modelează viața Bisericii. E instanța prealabilă pe care sinoadele doar o invocă și pe care o apără de denieri și o confirmă doar (nu o formulează) ca pe „obiceiul cel vechi” al Bisericii. Altfel spus, hotărârile (*horoi*) sinoadelor erau la origine doar fixări contextuale, răspunzând unor probleme concrete, ale „canonului” evanghelic și apostolic al Bisericii. Prin extensiune au ajuns să fie numite „canoane” și înseși hotărârile (*horoi*) sinoadelor, dar numai ca fixare și confirmare cu un prilej anume a „Canonului Bisericii” apostolice”. Ioan Ică Jr., *Canonul Ortodoxiei*. De asemenea, pr. Ioan Cosma preia teza lui Ohme în studiul său: pr. Ioan Cosma, „Cuvântul „canon” în terminologia bisericească. Sensul și folosirea lui în legislația canonică sinodală”, *Altarul Reîntregirii* 2 (2004), pp. 232-251, „În lumina studiului lui H. Ohme, ar fi corectă opinia lui M. Lalmant, conform căreia părinții de la sinodul I ecumenic numesc ansamblul de legi bisericești în materie disciplinară, „*κανών ἐκκλησιαστικός*”. Analizând canoanele primului sinod ecumenic de la Niceea (325), vom observa că acest sinod, ca și alte sinoade, când se referă la propriile hotărâri disciplinare nu folosește cuvântul „*κανών*”, ci un alt cuvânt, destul de uzat în actele sinodale, și anume „*ῥῆος*.”

⁵³ Ioan Ică Jr. descrie această lucrare în termeni superlativi: Ioan Ică Jr., *Canonul Ortodoxiei, Canonul apostolic al primelor veacuri*, p. 117.

publicată ulterior, înțelesul termenului *κωνόνα* fost în întregime revelată, următoarele cercetări fiind doar schițe epigonice ale unui subiect, în mare parte, deja tratat. Cu toate acestea, monumentală cartea a lui Ohme nu reprezintă finalul apoteotic al cercetării termenului dat, ci un suport necesar oricărei analize a dezvoltării diacronice, dar și sincronice, a conceptului grecesc. Importanța acestei analize este dată de (re)poziționarea tradiției canonice, pe lângă necesitatea contextualizării ei socio-politice și istorice, în lumina adevărului *Κωνών* redat în scrierile pauline, depășind, astfel, pozițiile pe care John H. Erickson le desemna în tradiția canonică drept legaliste sau, la polul opus, anarhiste.⁵⁴ Teza principală a lucrării lui Ohme susține că gândirea canonică creștină este centrată pe un singur concept sintetic: „*κωνώνΈκκλησιαστικός*”, care cuprinde dimensiunea normativității doctrinei, morale și disciplinare a Bisericii.⁵⁵ Aceste trei aspecte ale teologiei creștine nu au fost divizate, sau epistemologizate,⁵⁷ ci au reprezentat un tot unitar, o viziune holistică pe care creștinismul a impus-o încă de la început, dar care ulterior a fost pierdută, în mare parte, din cauza influențelor exterioare. De aceea, inițial regulile sinodale și patristice au reprezentat expresii ale acestui „*κωνώνΈκκλησιαστικός*” apostolic. Acei *ῥοι*, termen folosit înainte

⁵⁴ Heinz Ohme, *Kanon Ekklesiastikos: Die Bedeutung des Altkirchlichen Kanonbegriffs*, (= Arbeiten Zur Kirchengeschichte 67), Berlin-New York, Walter de Gruyter, 1998, p. 666.

⁵⁵ John H. Erickson, „The Orthodox Canonical Tradition”, pp. 155-167.

⁵⁶ Teza lui Ohme este sistematizată și în Heinz Ohme, „Kanon”, în *Reallexikon für Antike und Christentum* 20 (2000), col. 2-25; Hamilton Hess, *The Early Development of Canon Law and the Council of Sardica*, pp. 60-89.

⁵⁷ O altă distincție importantă în percepția tradiției canonice și a canonicității în creștinism, în general, este făcută de William J. Abraham, în excelenta sa carte: *Canon and Criterion in Christian Theology from Fathers to Feminism*, Oxford, Clarendon Press, 1998, unde autorul identifică problema principală ce a dus, mai târziu, la interpretarea greșită a canoanelor și a tradiției canonice. Dacă, inițial, toate canoanele eclesiale și întreaga tradiție canonică erau privite ca „mijloace ale harului și mântuirii” comunității creștine, fiind reprezentate de „simboluri de credință, Scriptură, liturghie, iconografie, patristică și Taine”, abordarea ulterioară, desemnată de autor drept criteriu epistemic, le-a transformat în norme ale „îndreptării, raționalității și cunoașterii”, fiind reprezentate de: „rațiune, experiență, memorie, intuiție și deducție”. Ca mijloc al harului, tradiția canonică are o funcție curativă, taumaturgică, în schimb, prin criteriul epistemic, canoanele au o funcție exclusiv rațională, de separare a ceea ce este just de ceea ce este injust, a raționalității de iraționalitate, a cunoașterii de ceea ce este desemnat ca opinie. Dacă spațiul de manifestare și originea celei dintâi este însăși comunitatea și comuniunea eclesială, paternitatea celei din urmă este dată de speculația și scrierile filosofice. William J. Abraham, *Canon and Criterion in Christian Theology from Fathers to Feminism*, Oxford, Clarendon Press, 1998, pp. 1-2.

pentru reguli, însemna expresia disciplinară a lui κανώνἐκκλησιαστικός, care, mai apoi, a ajuns să fie înlocuit cu conceptul de κανόνες.⁵⁸ Prin urmare, Canonul precede canoanele.

Cu toată complexitatea dezvoltării argumentative a dezvoltării termenului κανών în primele secole creștine, teza lui Ohme concluzionează că trecerea de la Canon la canoane a fost dată de intrarea spiritului legalist din societatea greco-romană în cadrul Bisericii și în disciplina ei, mai sintetic spus, Biserica însăși se juridicizează. „Dispare distincția esențială între norma evanghelică și apostolică („norma normans”) și hotărârile bisericesti de menținere și confirmare a acesteia („norma normata”). Are loc totodată asimilarea formală a „canoanelor” bisericesti cu așa-numitele regulae ale jurisprudenței romane (Antiohia, care sub Constantin, 337-361, a fost reședință imperială, se afla în vecinătatea înfloritoare școli latino-eline de drept de la Berytus) și implicit juridizarea lor favorizată de adaptarea structurilor ecleziiale pe sistemul administrației romane provinciale încurajată de noua Biserică de stat imperială constantiniană; la fel cum noțiunea de „dogmă” s-a intelectualizat plîindu-se pe modelul cultural oferit de școlile filozofice ale vremii. Biserica devine tot mai mult administrație și birocrație”.⁵⁹

Conform acestei teorii, în decursul secolului al IV-lea apare o schimbare prin folosirea termenului κανών la Antiohia (330) și prin înțelesul dat de sinodul ecumenic de la Constantinopol (381), ca termen tehnic ce va desemna decizii emise de sinoade. De aici înainte sinoadele au început să creeze canoane. Această morfoză va duce la pervertirea noțiunii biblice de Canon și sublinierea centralității sinodale a canonelor. Prin urmare, sistemul canonic al Bisericii s-a transformat, conform acestei teorii, într-un sistem secularizat și legalist. De aceea, cei ce îmbrățișează această teză impun o altă revenire, și anume la canonul unic al Bisericii, la κανώνἐκκλησιαστικός, sau la suma normativității în Biserică, făcând un salt teologic peste „juridicizarea tradiției canonice”. În analiza acestei teze David Wagschal afirma recent: „Concluzia sau cel puțin semnificația puternică a acestei teze, că la sfârșitul secolului al IV-lea s-a făcut debutul unui pozitivismului juridic canonic, este deosebit de problematică, chiar anacronică. De fapt, Ohme și alții au sărit de la secolul al IV-lea direct în secolul al XIX-lea, sau cel puțin în secolul al XII-lea în Apus”.⁶⁰ Într-adevăr, singura critică ce poate fi adusă teologului luteran Heiz Ohme este că nu a scăpat de viziunea canonică a

⁵⁸ David Wagschal, *Law and Legality in the Greek East*, p. 143.

⁵⁹ Ioan Ică Jr., *Canonul Ortodoxiei*, p. 136. Ioan Ică Jr. preia tezele lui Ohme: Heinz Ohme, *Kanon Ekklesiastikos*, pp. 497-498, 508, 580.

⁶⁰ David Wagschal, *Law and Legality in the Greek East*, pp. 144-151.

propriei sale tradiții protestante, tradiție marcată de ideile lui Ruholf Sohm, teza finală a lui Ohme fiind o altă viziune istorică a decăderii dreptului canonic în juridicizare. Dacă teza istorică a lui Sohm afirmă că impunerea monoepiscopatului de către Ignatie al Antiohiei reprezintă „mundanizarea și catolicizarea conceptului de Biserică, adică dezvoltarea fundamentelor întregului catolicism”,⁶¹ această perioadă purtând numele de *Altkatholizismus*, în care biserica devine un organism juridic sub puterea unui episcop, ca urmaș al lui Petru,⁶² teza istorică a lui Ohme poziționează această schimbare la mijlocul secolului al IV-lea. În viziunea lui Sohm, prin scrierile lui Ciprian, principiul monoepiscopatului se impune definitiv în Biserică. Practic, în această perioadă își face apariția în istoria Bisericii, dreptul canonic,⁶³ prin pătrunderea legii în viața și structurarea eclesială.⁶⁴ O a doua etapă în transformarea dreptului canonic în drept secular este identificată de către Sohm începând cu Grațian, perioadă numită *Neukatholizismus*. Dreptul canonic al *Altkatholizismus*-ului este numit de către R. Sohm *Sakramentsrecht*, iar cel al *Neukatholizismus*-ului este numit *Körperschaftsrecht*.⁶⁵ Pe de altă parte, H. Ohme poziționează juridicizarea canoanelor și implicit a Bisericii în ultima parte a secolului al IV-lea.

Deși se pot aduce aceste critici cărții lui Heinz Ohme, totuși ea reprezintă cea mai importantă lucrare legată de evidențele dezvoltării termenului *κανών* în primele veacuri creștine.

Prin evidențierea reperelor etimologice am putut constata că termenul *κανών* are aceeași origine ca termenul ebraic omolog, putând afirma că termenul *κανών* derivă de la termenul *κάνη*, *κάννα* care are ca

⁶¹ Rudolph Sohm, *Kirchenrecht*, p. 200.

⁶² Rudolph Sohm, *Kirchenrecht*, p. 217.

⁶³ Mirjam Wijlens, *Theology and Canon Law*, p. 30.

⁶⁴ Nicolai Afanasiev combate, în studiul său, această afirmație a lui Sohm: „Contrar părerii lui R. Sohm, structura bisericească nu s-a dezvoltat prin desfășurarea unui proces istoric, datorită pătrunderii legii în Biserică. Structura Bisericii nu este legată de lege în acest fel, ci decurge din însăși esența Bisericii. Încă de la începuturi Biserica a pătruns în istorie ca societate cu o formă de alcătuire determinată. În așa-zisa perioada harismatică Biserica avea deja structura bine determinată a existenței sale istorice. Este adevărat, comunitățile creștine de la început abia începuseră să se înveșmânteze în țesătura istoriei, dar țesătura era străvezie și prin ea se vedea limpede esența adevărată a Bisericii”. Nicolas Afanasiev, “The Canons of the Church: Changeable or Unchangeable”, p. 58.

⁶⁵ Koschorke Klaus, „Kanonbildung und kirchliche Autorität” în: Gerhard Rau, Hans-Richard Reuter, Klaus Schlaich [Hrsg.], *Das Recht der Kirche. Bd. 2: Zur Geschichte des Kirchenrechts*, Gütersloh, 1995, pp. 17-35.

Astra Salvensis, an IV, număr 7, 2016

etimon comun cu termenul ebraic rădăcina acadiană *qanú*, ca termen tehnic folosit pentru *trestie*.

În scrierile vechi-testamentare termenul *קנה* este folosit, pe lângă uzitarea botanică, cu dublu sens, acela de a fi instrument de măsură pentru anumite lucruri, dar și măsura după care sunt construite acele lucruri.

În viziunea apostolului Pavel, sintagma *καινή κτίσις* este folosită împreună cu termenul *καινών*, definindu-se prin acesta. Trăirea creștină trebuie să fie în conformitate cu *καινών*-ul Bisericii, care este „făptura cea nouă”.

Pornind de la existența a două tendințe, de cele mai multe ori contradictorii, care străbat gândirea canonică de la sfârșitul secolului XIX și pe cea din secolul XX, am încercat să vedem care sunt teoriile actuale asupra înțelesului termenului *καινών* în primele secole creștine.

Aducând câteva mici adăugiri la adresa tezei lui Heinz Ohme, putem afirma că, de fapt, canoanele Bisericii reprezintă expresia directă a lui *καινών ἐκκλησιαστικός*, care cuprinde dimensiunea normativității doctrinei, morale și disciplinare a Bisericii. O divizare între acestea și normativitatea Bisericii duce juridicizarea tradiției canonice a Bisericii Răsăritene.